

Bilaga 7. Lantmätarnas noteringar om bete i skog och hagar på 1700-talet

Kartläggningen av Gotland omkring 1700 innebar att lantmätarna så nogsamt som möjligt skulle kartlägga alla resurser som fanns på gården i form av åker äng, hagar, skog och möjlighet till ekonomisk bäring. Utöver att kartlägga det aktuella tillståndet gjorde även lantmätarna en del noteringar om möjligheter till att förbättra en resurs, eller att utnyttja en resurs.

Läser man igenom ett antal skilda lantmätares alster kan man tydligt notera hur olika de genomförde sin uppgift. I en del fall är det något slentrianmässigt gjorda noteringar, medan i andra fall har lantmätaren lagt sig vinn om att så långt möjligt beskriva förhållandena och även tydligt peka på möjliga framtida utvecklingsmöjligheter. Några av lantmätarna fick till och med påbackning för dåligt utfört arbete, vilket innebar att en del arbeten fick göras om¹.

I det följande är avsikten att belysa ett antal centrala aspekter på tolkningen av dessa kartor och den beskrivning som finns till dessa. Den första frågan rör i vad mån lantmätarna pekade på möjlighet till framtida utveckling, både vad gäller omläggning till inägomark (åker och äng) och i fråga om nyttjandet av utmarken som ett möjligt bete.

Det andra som finns skäl att fördjupa sig i är hur man graderade hagarnas och betesmarkens bärighet, eller uttryckt på ett annat sätt, hur många djur som där kunde födas. Genomgående i Revisionsboken och även till stor del i skattningskartorna, beskrivs avseende hagarna hur många hästar som därpå kunde födas. En sammanställning av uppgifter om antalet hagar och antalet hästar per gård för flera socknar visar en frapperande samstämmighet, som gör att man kan fråga sig i vad mån dessa siffror kan tolkas med någon större säkerhet, inte minst vad avser vilka djur som förekom på en gård och exakt vad siffran representerar.

Det tredje som är av intresse att belysa är frågan om *vatten* i samband med bete. Tillgången till vatten är centralt i frågan om bete på skogen, då många hagar låg långt från gården och betesdjuren kräver ständig tillgång till vatten.

Den fjärde frågan som är angelägen att belysa rör hur man skall tolka att lantmätaren nämner mulbete i samband med den ohägnade skogen. Man kan här resonera i två huvudspår. Det ena är att omnämnande av mulbete på den ohägnade skogen visar på ett faktiskt förhållande som innebär att djur betade i skogen i någon form av lösdrift, oklart hur. Lantmätaren beskriver således en faktisk förekomst av ett pågående bete i skogen. I det andra fallet innebär det att lantmätaren gör en markering om att här finns möjlighet till mulbete, på samma sätt som han nämner om skogens kvalitet, hagarnas möjlighet att föda djur och hur många hölass som kan bärgas från ängen. Dvs att det inte automatiskt innebär att området betas utan att lantmätaren bedömer att det finns möjlighet till bete, *om det stängslas in till hage*.

En lämplig väg att belysa dessa frågor kan vara att följa en lantmätare som nogsamt redogör för detaljer i markerna på gårdarna och en av de lantmätare som har gjort de mest detaljerade beskrivningarna är Thomas Hoffman. Han var född i Visby 1667 och var med andra ord infödd gotlänning. I motsats till vad som ibland förs fram om att lantmätarna var från fastlandet och

¹ Ronsten, Jacob. 2011. Gotländska gårdar och ägor kring år 1700. Samt om lantmäteriarboken på Gotland. Klintehamn, Gotlandica

hade dålig erfarenhet av Gotland, är de flesta verksamma under denna period faktiskt från Gotland. Hoffman gick troligen i lära hos en av de första lantmätarna på Gotland; Matthias Schilder. Hoffman kom att kartlägga följande socknar på Gotland; Martebo, Bäl, Barlingbo, Halla, Sjonhem, Björke, Atlingbo, Väte, Hejde, Fardhem och Lojsta².

I det följande kommer jag att använda hans beskrivningar av några socknar, Barlingbo, Bäl, Väte och Martebo, för att belysa de ställda frågorna. Barlingbo är en slättbygdssocken söder om Visby, längs vägen mot Roma, Bäl har stora områden med skog i sin östra del kring gården Gahne och Martebo och Väte är mer av karaktären blandat landskap, där Martebo har ett stort inslag av myr. Man kan med andra ord säga att dessa socknar är goda representanter för de skilda landskapstyper som finns på Gotland, om vi undantar Sudret och Fårö. Därtill kommer jag att använda en del beskrivningar från Othem socken. Samtliga beskrivningar är från den sammanställning som Jacob Ronsten har gjort rörande alla gårdarna på Gotland, redovisade i de så kallade skattningskartorna från ca 1700³.

Frågan om antalet hagar och antal hästar

Inledningsvis tar jag upp om detta med antalet hagar per gård och kopplat till antalet hästar, för ett antal socknar.

Ibland förefaller lantmätarna mer eller mindre ha höftat omfattningen av exempelvis hur många hästar som kunde beta inom en viss hage. Det är frapperande när man ser över flera socknar hur pass likartad beskrivningen är för såväl hagar som hur många hästar per hage som där kunde födas. Som regel finns 1 eller 2 hagar per gård, vilka kan hysa 2 eller 4 hästar. För varje ny hage lägger lantmätaren till "ett par hästar" Ser man exempelvis på Endre socken är dessa förhållanden frapperande. För varje ny hage som läggs till ökar antalet hästar med två, även om hagarna är olika stora. Lite förenklat kan man säga att lantmätaren registrerar antalet djur och hagar utifrån formeln 1 hage = 2 hästar.

Som ett exempel på detta kan man se på Endre socken. Tabellen på följande sida visar antalet hagar och hästar vid upprättandet av Revisionsboken respektive kartläggningen omkring 1700. Siffrorna för 1653 ligger i linje med siffrorna för gårdarna i Othem socken (se figur 32, rapporten). Även här har de flesta gårdarna 1 eller 2 hagar och 2-4 hästar, även om ett par gårdar avviker från detta (gäller intressant nog Othemars, File och Klints). Anmärkningsvärt är hur man i Endre beskriver situationen 1700 i jämförelse med 1653. Nu noterar man ett stort antal andra djur i hagarna och betningar, som man kallar det, som ligger inom inägorna. För Othem socken är det enbart för en gård man noterar annat än hästar (Othemars med 9 kor).

Det är i Endre som synes betydligt fler djur 1700 än 50 år innan och det förefaller som att vad lantmätarna noterade i Revisionsboken var i princip enbart hagar för hästar. Man noterade inte var gårdens övriga djur betade, eller hur många de var. Om detta stämmer, vilket inte är

² Ronsten, Jacob. 2011. Gotländska gårdar och ägor kring år 1700. Samt om lantmäteriarkiven på Gotland. Klintehamn, Gotlandica

³ Ronsten, Jacob. 2011. Gotländska gårdar och ägor kring år 1700. Samt om lantmäteriarkiven på Gotland. Klintehamn, Gotlandica

Antal hagar och hästar i Endre socken 1653 och 1700

Gård i Endre sn	Hagar 1653	Hästar 1653	Hagar 1700	Hästar 1700
Allkvie	3	6	3	7
Kvie	5	10	4	4 hästar o 6 kor
Stor-Hanis	1	2	2	4 hästar, 2 kalvar
Stora Fjälls	2	4	6	6 hästar, 5 kor, 4 oxar, 3 kalvar
Stora Hulte	4	8	4	7 hästar och 7 kor + 2 hästar o 2 kalvar på betesmark
Lilla Hulte	3	6	3 + kalvgärdet	3 hästar, 5 kor 1 kalv
Stora Endregårde	1	2	1 + kalvgrde	3 hästar, 2 kor, 1 kalv
Bjärs	1	2	3 + i åker	5 hästarm, några lamm
Lilla Hanes	1	4	1	4
Lilla Fjälls	1	2	1 + i åker	4 hästar, 2 kalvar, 1 häst 8 dgr
Lilla Endregårde	1	1	1	2 hästar
Stenstugu	1	1	1 + bete i åkern etc	3 kalvar, 1 ko, killingar och unglamb
Snovalds	1	2	2+ 4 betesmarker i åker	1 häst, får i några dagar per betesmark
Hägvalds	2	4	2	4 hästar, 3 kalvar
Bäcks	2	4	Karterat av annan lantmätare	
Lera	1	4	Karterat av annan lantmätare	
Svenskens	2	4	Öde	
Långhulta	-	-	1 + betning	4 hästar

undersökt i detalj, kär et vanskligt att använda uppgifterna från 1653 för att beräkna det totala djurantalet på en gård, även att uppskatta betesmarkens omfattning. Som framgår i Endre är betesmarker i övrigt i många fall upptagna. Det framgår av texterna att dessa betesmarker som regel ligger inom inägorna eller intill gården.

Beroende på hur en hage sköts, kan dessutom dess värdering i kartorna variera kraftigt över tiden. Ett belysande exempel på detta är de två hagar som hör till File gård i Othem socken. Såväl i kartan 1700 som i kartan 1777 (storskiftet), finns två hagar registrerade på gården och de har i det närmaste exakt samma utsträckning vid de två tillfällena.

I kartan 1700 (skatteläggningsskattan) beskrivs de två hagarna på följande sätt;
" *G/Söderhagen... till bränneved och gärdsel, gott bete, kan föda 4 st. hästar
H/ En ödehaga oduglig, kan intet föda 1 st. häst*".

70 år senare beskrivs de båda hagarna på följande sätt i storskifteskartan;

24. Söderhagen mot Söder af uthuggen furu och gran, täml. bete.

15 Söderhagen mot Norr, beväxt med furu och gran, täml. bete.

6. Ödeshagen beväxt af furu af godt mulbete.

Vid det senare tillfället är således förhållandena omkastade vad gäller bördighet och duglighet som hage, där Ödeshagen är den bästa betesmarken och Söderhagen något sämre. Vid kartläggningen 1700 var ödeshagen "oduglig", vid det senare tillfället hade den godt bete. För övrigt kan man notera beskrivningen av Söderhagens södra del, där det nämns om uthuggning av skogen, vilket troligen skall sättas i samband med den 40 år innan anlagda kalkugnen i närheten.

Följer man enskilda markytor över tiden är det uppenbart att de i många fall ändrar karaktär, beroende på driftens inriktning och markägarens skötsel. I fallet File hänger troligen den dåliga hagen år 1700 samman med att gården under en tid innan dess har varit på obestånd, sannolikt indragen till staten som kronogård och sedan åter upptagen av öde. Man kan för övrigt notera att File hade hagar till 16 hästar år 1653 (Revisionsboken), vilket torde ha varit mer än tillräckligt med betesmark för den ensamme ägare som fanns på gården vid den tiden. Dessa 16 hästar har reducerats till 5 hästar vid skatteläggningsskattans upprättande och antalet hagar minskat från 3 till 2. Frågan uppstår, vilken siffra torde bäst representera gårdens hagmarker och antalet hästar?

Exemplet File visar med all tydlighet att det är vanskligt att ur vetenskaplig synpunkt dra allt för stora slutsatser om betets omfattning och hagarnas bärkraft utifrån en enskild notis, särskilt under 1600-talet och äldsta 1700-tal, som är en period med omfattande ödeläggelse av gårdar. En överslagsberäkning för Sudret visar att ca 30 % av gårdarna på Sudret låg öde i samband med upprättandet av Revisionsboken och många gårdar hade fått skattereduktion på grund av skilda problem.

Frågan om lantmätarens noteringar om utvecklingsmöjligheter

Instruktionen till lantmätarna i 1688 års lantmäteriinstruktion säger att lantmätarna hade att tydligt och detaljerat redovisa alla de delar som hörde till en gård, avseende storlek, bördighet, avkastning etc, även om det inte var lika uttalat som i laga skiftet där uppgiften var att tydligt markera marker som kunde läggas om till åker etc. Under kapitel 5 i lantmäteriinstruktionen från 1688 hade lantmätarna att noga redogör för, "*... hwilken tract af skogarne eller uthmarken är sand-, moo- eller liungmark, betess mark, nyttig mark till åker eller äng at upröijas, måsig grund sampt bärg och stenig mark, med hwad mehra som på slijke orter finnas kan*" (1688 års lantmäteriinstruktion (från Styffe 1856), kap. 5, sid 275.

Vidare sägs i kapitel 10 att lantmätaren "skall och wijsa, och med åthwarning underrätta bönderna, huruledes dhe floda, och andra dijken, ägorna till nytta, ich utan skada, med rätta Liniers löpande, kunna förbättra, af nyo upkasta och wijd macht hålla, påminnandes Befallningz-

och Ländzmännerne, at låta sig angeläget wara, åhr:n förmedelst föregående Ransakan, detta hooss Allmogen med flijt, at pådrijfwa, och med beskedeligheet intala dhem, så för Cronones, som derass egen nytga och här rörande Interesse i Saaken”.

Det framgår tydligt i denna bestämmelse, som är utförd några få år innan kartläggningen skedde på Gotland, att lantmätarnas uppgift var att, förutom att kartera och värdera förhållandena som de var, notera utvecklingsmöjligheter. Måhända skedde detta huvudsakligen muntligt, men det finns i de gotländska kartorna från 1700 många notiser som tar upp konkreta förslag till utveckling.

För att ta några konkreta exempel från Othem socken, nämns exempelvis om *Othemars gård* i Othem socken att en hage kunde läggas om till äng ("**O/ Kyrkohagen... till balkar och gårdsel, gott bete, kan föda 3 st. hästar, kan röjas under tiden till äng**"). Detta förslag från lantmätaren kom också att genomföras. Vid storskiftet ca 85 år senare är hagen helt omlagd till äng.

Vid Spillings gård i Othem socken finns en "**Lillehagen... kan finnas ibland dugligt till gårdsel, gott bete, kan föda 4 st. hästar, tjänligt att uppröja till äng**"

Även en hage på Kviende, granngården till Othemars och File ansågs av lantmätaren 1700 lämplig att lägga om till äng; "**J/ Lillehagen... till gårdsel, gott bete, kan föda 3 st. hästar, dugligt att röjas till äng**"

Utöver denna typ av uppgifter där lantmätaren pekar på möjlighet att förbättra produktionen på gården genom att lägga om hagar till äng, kan man även emellanåt stöta på att man noterar att hagar och skogar kunde nyttjas bättre än vad som var fallet vid karteringstillfället. Nedan följer några exempel som illustrerar lantmätarens resonemang om att man bättre borde nyttja marken.

Från Barlingbo socken sägs om ett stycke skog på Digeråkre gård; "**O/ Ett stycke Kallas Myhrskogh... medh tiden kan tiena till Sparror, och gemen bygning, dock icke synelig Kiärning**".

På många ställen i beskrivningarna till gårdarna ser man detta med ett framtidsperspektiv hos lantmätaren, som förmedlas via beskrivningarna till kartan, men som säkerligen, i linje med lantmäteriinstruktionen, också förmedlades muntligt direkt till jordbrukaren.

Från gården Björkhaga sägs om en hage; "**Wäster betningen af tämmelig muhlbeta, bewäxt... haf:r watten, brukas till kalfwar, kunde Eliest Föda 1 häst**". Uppenbarligen tycker lantmätaren att bonden borde överväga att nyttja hagen till att föda en häst i stället för att ha några kalvar gående där. Värt att notera här är också omnämmandet av att här finns vatten.

En annan hage på samma gård beskrivs på följande sätt; "**L/ Een haga uthanför Laadhåker af ringe muhlbeta, waret instängd... nu öde, hafwer intet watten, Kunde föde et paar Hestar een månatz tijd, bewäxt...**" Hagen har förut varit instängd, det vill säga hägnad, men nu uppenbarligen mer eller mindre öde, och lantmätaren menar att den åter borde hägnas in och skulle då kunna föda ett par hästar under någon månad.

Från gården Hällhage i Barlingbo socken sägs om Söderhagen följande; "**N/ Södes hagen ligger meste dhelen på gatun, war af kostelig muhlbeta om han wahr instängd. Kunde föda 6**"

hestar... till gemene Bygning, brendzell, kalckungzwedh och giärdzell". Lantmätaren konstaterar att hagen skulle ha mycket bra bete om den var hägnad, och den skulle då kunna föda 6 hästar.

Från gården Sudergårda i Bäl socken beskrivs en hage på följande sätt; . tt/ **Kalf Bruten...** till brendzell o. giärdzell af hård backemarck o. ringa muhlbete, ligger öde... Synes heer o. tähr effter någon giärdes gård, kunde föde om han wore instängder 3 pahr hestar, haf:r watten hela Sommaren". Notera lantmätarens markering av förekomsten av vatten hela sommaren och att om området hägnades in skulle det kunna föda 6 hästar.

En kort och kärnfull kommentar har Hoffman rörande ett stycke myr vid Isume gård i Väte socken; "Ett litet stycke myr i **Böiterna** kunde vara gott om det vore instängt, men haver nu ingen nytta därav".

Exemplen på uttryck som visar på att lantmätaren pekar på framtida utvecklingsmöjligheter kan lätt mångfaldigas och det är tydligt, i linje med lantmäteriinstruktionen från 1688, att lantmätarna pekade ut vägar att gå för att förbättra jordbruket på en rad områden. Även ifråga om en så långsiktig markanvändning som skog, noterar man de framtida möjligheterna.

I det följande koncentreras redovisningen till frågan om bete och utmark och inledningsvis är avsikten att följa upp frågan om *vattnets* betydelse för bete och hur detta uttrycks av lantmätarna. Förutom tillgång till vettiga marker för bete, är frågan om vatten central. Man kan uttrycka det så att hagar och skog utan tillgång till vatten fungerar dåligt som betesmark.

I huvudrapporten har påpekats betydelsen av vatten för bete på utmarken och lantmätarna har i storskiftena i många fall markerat ut bryor. Det skall dock sägas att lantmätarna långt ifrån har varit konsekventa och att redovisningen skiljer sig tydligt åt mellan dessa. Dock var lantmätarna inte lika bra på att markera bryor i skattdrägningskartan, även om det via beskrivningen till kartan framgår att vatten finns.

I det följande är det ett antal beskrivningar från socknarna Barlingbo, Bäl och Martebo, samtliga kartlagda av Hoffman, som får illustrera *vattnets* betydelse. Vid Gahne gård i östra delen av Bäls socken finns en hage med dålig tillgång till vatten; "**Ny hagen** af måssig wall med mulpiggor af leera och Swartmylle, och ringe muhlbeete... till brendzell och giärdzell, item lachtor (och) Småå timberskogh, tryter watten, Kan föde 3 hestar a 4".

Situationen är inte annorlunda på gården Uppuse i samma socken; "H/ **Myrhagen** af leerbotten o. ringe muhlbete... till brendzell o. giärdzell.. Kalckungzwed, Kan föda 2 paar hestar, men tryter watten", eller för den delen på gården Ösarve i Bäl socken som har en hage tillsammans med Gute gård; M/ **Bandhagen** af leerbotten med tämmel. godh muhlbete... till Bygningztimber o. Sågstockar, kan föd(e) 2 paar hestar... fälles med **Guthe** haf:r intet watten på dhes andehl".

Men det finns självklart gårdar där hagarna har gott om vatten, som t ex vid Lilla Bäls; "N/ **Stora Hagen** af måssig wall item tufwor, tämelig godh muhlbete... Kalckungzwedh, brendzell o. giärdzell. Kan föda 3 paar hestar, haf:r watten", eller som vid Folkede i Väte socken; "h/ En betning av hårdvall, beväxt... någorlunda mulbet om våren, men längre på sommaren tryter både vaten och betet, kan föda 1 häst 2 månader".

Beskrivningarna av lantmätaren ger en god fingervisning om betydelsen av vatten i hagarna. Vatten fanns nu inte enbart i grävda bryor utan i många fall rör det sig om myrar och vattendrag. Många små åar och ett stort antal våtmarker fanns på Gotland innan de stora utdikningarna skedde på slutet av 1800-talet. Man räknar med att endast 10 % av dåtidens vattenområden finns kvar idag.

Mulbete på skogen

I den sista delen handlar det om frågan om beteckningen *mulbete* i beskrivningarna till kartorna är en redogörelse för att det faktiskt var djur på bete i den skog som betecknades med *mulbete* eller *gott mulbete*, eller om det rör sig om en beteckning av lantmätaren att det finns möjlighet till mulbete, men att det inte nödvändigtvis sker just när kartan upprättas.

Det handlar härvid om den del av utmarken som enligt kartorna var ohägnad och går under just beteckningen skog, såväl i kartan från 1700 som i storskiftet. I det följande redovisas ett antal beskrivningar av skogar från skattläggningskartorna.

Inledningsvis bör man notera den skillnad i värdering som görs, om det skulle vara så att den ohägnade skogen faktiskt betades, dvs att beteckningen Mulbete står för ett existerande bete. För hagarna nämner man alltid ett antal djur, nästan uteslutande hästar, som ett mått på betets omfattning, som ett underlag för beräkningen av skatt. För de ohägnade skogarna nämner man en kvalitativ bedömning, som *godt, tämligt, dåligt eller inget mulbete*. Det är något oförklarligt varför man på den ena sortens betesmark skulle göra en bedömning av antalet djur som kan födas på marken, medan man i det andra fallet, om betesdjur fanns i den ohägnade skogen, enbart bedömer kvaliteten av betet.

Man kan ställa sig frågan vilka djur är det som betade i en skog som enligt beskrivningen sägs ha inget mulbete, som i följande exempel hämtat från Stenstugu gård i Bäl socken under rubriken Skog; "v/ Ett st.... kallas **ahldyor**... bleke lere o. watten med småsten, är intet muhlbete... till brendzell... Sams med **Sudergårde**". Den enda rimliga tolkningen av detta är att lantmätaren bedömer att denna skog inte har förutsättningar att bli duglig betesmark, dvs möjlig att stängsla in och beta.

Eller hur skall man tolka följande beskrivning som följer från gården Pajse i Martebo socken; "kk/ Ett stycke skog mellan **staplegaten** och myren är mycket till Staafrums wedh uthugget... till brendzell någon lijten giärdzell... till bygning, fälles medh **Ovie, Burge, och luns**, kallas **gräneskogh**, finnes godh mullbet, men hafwer ingen nyttia der af: effter det från gården är afläget..."

Om detta inte hade varit Hoffman som gjort kartan hade det förmodligen i beskrivningen enbart stått "gott mulbete", som förekommer så rikligt i kartorna, vilket då skulle antyda att här gick djur vid karteringstillfället. Nu rör det sig om Hoffmans noggrannare beskrivningar och det framgår då att här finns *goda betesmöjligheter*, men att området inte är betat, därför att det ligger för långt från gården. Indirekt indikerar detta uttryck även att området skulle ha varit inhägnat för att fungera som bete.

Beskrivningen ovan är ett tydligt exempel på att lantmätarna bedömde kvaliteten och möjlighet till mulbete på skogen, men uttrycket mulbete rörande skogen pekar inte självklart på att bete faktiskt skedde.

Ett annat exempel på samma resonemang om en ohägnad skog kommer från Kvie gård i Martebo socken; *"Uthi denne skogh Finnes Kostelig muhlbete med rinnandes watten Heela Sommaren: men ligger såå langt i från gården at dee ingen nyttia kan hafwa der af. Haf: elliest nödwändig Byggningskogh item brendzell och giärdzell"*. Detta talar onekligen emot att man hade djur på lösdrift i skogarna, där de fick sköta sig själva, som det ibland framförs. Här finns trots allt gott om vatten hela sommaren och ett mycket bra bete, men likväl är området inte betat.

Rörande en skog vid gården Lillåkra i Barlingbo säger lantmätaren explicit att om skogen skulle inhägnas kunde det skapa ett bra bete; *"R/ Ett stycke skog kallas **myrskogh** påå andre sijdan om myren, är af sand o. liung marck... till kalckungzwedh, fuhr till någon Sågstockar och gemeen bygningz skogh, brendzell och giärdzell, men höst och wåhr kunna dhe intet komma diit för watten skull, af bet:e skogh kan till haga om tarfwas instänges i medan der godh muhlbet finnes "*

För Stava gård i Barlingbo skriver lantmätaren följande; *"Q/ Ett stycke skogh på öster sijdan myren kallas **myr skougen** af liungmarck, tämmelig godh muhlbete och Fäägångh... till kalckungzwedh, brendzell och giärdzell item nödwändig Bygningz Timber, är mycket afläget i från sielfwa gården, at de ingen nyttia hafwa af des muhlbete. Här finns tämligen gott mulbete, men området nyttjas inte som bete av markägarna i och med att det ligger för långt från brukningscentrum för att nyttjas som betesmark.*

Några exempel på att lantmätarna kopplar samman bete på skogen med hage får avsluta detta avsnitt. Rörande gården Stora Rums i Martebo sägs följande; *"Finnas... intet någon standz något tienligit, som till Haga eller betning instängies"*.

Om Snaldarve gård Martebo rörande ett skogsstycke; *"gg/ Ett stycke skog uthan för gården hafwer till förene waret instängt... till brendzell, kunde blifwa een godh Haga till boskapzhollande, om Han blefwe innstängd". Här säger lantmätaren explicit att denna del av skogen skulle bli en bra beteshage, om den inhägnades. Att skogar således kom att inhägnas för att skapa beteshagar är uppenbart. Vid Folkes i Väte finns en strimma skog som nyligen intagits till betesmark; *"ll/ En strimma vid **Kyrckeskogen**... till bränne o. gärdsel... god mulbet, är nyligen intaget till betesmark, kan föda 2 hästar 6 månader "*. Man kan notera att här nämns om gott mulbete, för att sedan när det talas om hagen, nämns hur många hästar som kan födas i hagen.*

För att runda av detta avsnitt tar vi oss till Kvie gård i Väte socken. Här finns ett skogsområde enligt följande; *"w/ Ett litet stycke kallas **Ny hagen** av sikemark och ringa mulbet, kan lätteligen till haga intagas eftersom tvenne sidor äro tillförende instängde..."*

Om vilka djur

Hoffman är i många fall betydligt tydligare än andra lantmätare som var inbegripna i kartläggningen av Gotland åren kring 1700. I de flesta fall, såväl i Revisionsboken 1653 som i skattdokumentens beskrivningar, görs uppskattningen av betets omfattning enbart utifrån antal hästar, med mycket få undantag. Så t ex för Othem socken står det enbart om hästar i samtliga gårdars beskrivningar, förutom Othemars. Det säger sig självt att det inte är en representativ bild av djurhållningen på en gård, eller hur beteshagarna nyttjades, eller som ovan sagts, om lantmätaren 1653 överhuvudtaget noterade andra djurs betesområden. Det fanns självklart andra djur på gårdarna, vilket väl framträder i bouppteckningarna från tiden ifråga.

Hoffman är ett av dessa undantag som gör mer noggranna noteringar. Han har i många fall tydligt talat om vilka djur som betade i vilken hage och hur denna hage värderades utifrån frågan om bete. Några exempel nedan ger en fingervisning om hur det kan ha sett ut på en gård. Dock gäller samma här, att det inte nödvändigtvis betades exakt som han säger, utan det är ibland hans tolkning av vilka djur som passade i vilken hage. Det framgår tydligt att han ibland tycker att man borde inte ha exempelvis kalvar i en utpekad hage utan en häst.

För gården Sörby i Väte socken ger han en illustrativ bild av hur hagarna kunde användas. Vad som också bör noteras är hur noggrant han redogör för vilka typer av skog det fanns i de skilda hagarna och vad skogen kunde användas till;

*“q/ **Burghagen** av mossa och starrvall, beväxt... håller vaten, kan föda 6 hästar... till sågstockar, det övriga till bränne...*

*r/ **Byhagen** dito beväxt men av ringa mulbet... av lervall o. mossa, haver ej heller länge vatten, kan föda 2 hästar*

*s/ **Lille hagen** av god bördig vall... till bränsel och gärdsel, kan föda 6 stycken kalvar*

*t/ **Myrrhagen** med dess myr och land är tillsammans kostel. mulbet... till byggning, sågstockar, kalkungsved, läktar, bränne och gärdsel, brukas till kor och kan väl föda 20 stycken”.*

Smide gård i Väte, som har två hagar, beskriver Hoffman på följande sätt:

*“m/ **Södes hagen** av hållbotten och svartmylla item ringa mulbet... till kalkungsved, bränsle och gärdsel, brukas till får och kan föda 8 stycken*

*n/ **Beetningen** är av lera och svartmylla item tämmelig god mulbete... till bränsel och gärdsel, kan föda 2 hästar”*

Det är tydligt att de sämre beteshagarna används till får, medan det bättre betet är förbehållet hästar och kor. Gården Hassle i Väte har all sin skog inhägnad och det hela beskrivs av Hoffman på följande sätt; *“R/ All des skog är instängt av kostelig sikar och mulbet... till kalkungsved, bränne och gärdsel, tryter vaten, kan föda 16 kreatur av hästar och kor.”*

Beskrivningen av hagarna till Västerväte i Väte socken nedan illustrerar väl hur lantmätaren bedömer vilka djur som kunde beta var inom gårdens hagar. Totalt fanns på gården fem hagar och sammantaget kan enligt lantmätaren 5 hästar, upp till 32 kreatur av häst eller ko och några får beta i hagarna. Man kanske skall lägga till att när lantmätaren nämner att det finns foder för 1 vecka, innebär detta att betet mycket väl kan tas upp igen för ytterligare veckor längre fram på sommaren. Man flyttade djuren mellan beteshagarna i takt med att de blev avbetade, på samma

sätt som man gör idag. Det handlar således inte om att betet enbart rör sig om en enda vecka under en hel betessäsong. Följande är beskrivningen av hagarna i Västerväte

*"r/ **Slijd hagen** af sikemark... till 12 á 16 al balkar, kalkugnsved, bränne och gärdsel, kan föda 20 kreatur av hästar (oxar) och kor*

*s/ **Nyhagen** af lervall och ringe mulbet, beväxt... kan föda 2 hästar*

*t/ **Salmbähr hagen** av god mulbet, beväxt... kan föda 2 hästar*

*tt/ **Haur hagen** af sikemark, beväxt... är endehl dogelig till äng, kan föda 16 kreatur av hästar och kor*

*u/ **Kalf gårde** lervall och ringa mulbet, kan föda 1 häst 3 månader*

*v/ Ett hächt⁴ vid **Tompten** af ringe muhlbeet, kan föda några får."*

Motsvarande beskrivning över beteshagarna till gården Isome i Väte socken illustrerar väl hagarnas nyttjande;

*o/ **Tyn hagen**... till bränne, haver god bet och vatten sammastädes, kan föda 3 hästar*

*p/ Nedanför **Heem ängen** ett litet hächt... beväxt, av god mulbet, brukas till kalvar, kan föda 2 stycken*

*q/ **Beetningen** lervall och ingen mulbet, beväxt... brukas till ett hächt för fåren*

*-/ Uti **Lång åker** mulbete för 6 får och en ko*

r/ Ett litet rum där sammastädes till intet dogeligt

*-/ Uti **Stuug åker** är ett stycke sidlände, är hållbotten och odogel.*

*Åker renor i **Ladh åker** och **Gaat åker** kan tjäna till några får*

Som framgår av dessa två gårdars beskrivning nyttjas hagarna och betesmarkerna inom inägorna för alla de typer av djur som fanns på en gård. Dessa uppgifter torde ligga mer i linje med verkligheten än de uppgifter om hästar och hagar som nämns i Revisionsboken 1653. Det bör noteras här att lantmätaren även tar upp om betesmarker inom inägorna, på eller i anslutning till åkrar.

Som avslutning kan de ovan relaterade värdena för betet sättas i relation till vad bouppteckningar säger om antalet djur och vilka värden som är markerade i Revisionsboken 1653. Utgångspunkten är den detaljerade beskrivningen av gården Västerväte som finns till kartan 1702, upprättad av Thomas Hoffman.

Av ovan framgår att det finns 5 hagar, om vi räknar in Kalvgärdet, men utesluter ett hächt vid tomten. Antalet djur som Hoffman tar upp är ca 5 hästar, 32 kreatur av häst eller ko och ett antal får. Gården brukas av en ensam ägare; Pähr Hanson, som har köpt gården.

I Revisionsboken 1653 ägs gården av Peer Jacobsson, som har ärvt gården med sin hustru. Möjligen finns det två brukare på gården för i en annan version av Revisionsboken finns ett tillägg; "Dhen andhre hälft brukar Jacob Olofsson, hwilcken och hafwer ärfdt sin dehl medh sin hustru". Gården är 1653 som helhet upptagen till 3 hagar för 6 hästar. Återigen detta med dubbla antalet hästar i relation till antalet hagar.

⁴ Ett *hächt* är ett område inhägnat som tidigare har varit en svedja eller en rovland.

Som framgår är det en väsentlig skillnad mellan beskrivningen i Revisionsboken 1653 och den som möter oss i Hoffmans kartläggning av gården 1702. 1653 nämns således att ,man har hagar till 6 hästar, medan hagarna 50 år senare hyser 5 hästar och ett 30-tal nöt eller hästar och därtill ett antal får.

Om man ställer denna mängd djur i relation till en bouppteckning från 1766 över lantbrukaren Jörgen, visar denna följande antal djur; 4 kor, 2 kvigor, 1 gimbrer, 5 moor lamb, 4 unga lamb, 2 av något som inte går att läsa, 2 små "galor" och 3 höns⁵. Även om gården skulle ha varit delad vid den här tiden och den andra parten haft motsvarande mängd djur, får man ett totalt antal djur som gått och väl ryms inom de hagar som står upptagna 1700. Det finns med andra ord, om dessa siffror stämmer, inget behov av att ha lösgående djur på skogen, när hagarna räcker mer än väl.

Sammanfattning

- Uppskattningen av antalet djur i relation till hagar i Revisionsboken 1653 visar att det är en mycket likartad bild för stora delar av Gotland. Man kan enkelt uttrycka det som att 1 hage = 2 hästar. Utgående från de detaljerade beskrivningarna av Hoffman framgår det att den uppteckning av hagar och hästar som finns i Revisionsboken möjligen enbart visar just hagar för hästar och inte ger en rättvisande bild för betets omfattning på en gård.
- Det framgår i beskrivningarna till många socknar att lantmätarna även beskrev ett framtida nyttjande av marken, i linje med deras instruktioner, inte enbart en beskrivning av de då rådande förhållandena. Den tolkning som ligger närmast till hands rörande begreppet mulbete i den ohägnade skogen, innebär att det är en markering att området lämpar sig för bete, och innebär inte automatiskt att området betas vid den aktuella tidpunkten.
- Det framgår tydligt i beskrivningarna vattnets betydelse för betet. Det handlar då inte enbart om grävda bryor utan även om rinnande vatten, våtmarker och myrar.
- Beskrivningen av skogen, dvs den ohägnade utmarken, indikerar tämligen tydligt att bete på skogen/i utmarken, skedde inom inhägnade hagar och inte i någon form av lösdrift.
- Exempelen från Väte socken vad gäller antal hagar och antal djur visar på en bild där flera skilda djur noterades på skilda hagar, men också som det heter betesmarker inom inägorna. Den mängd djur som kunde födas i hagarna ligger i linje med de uppgifter som fås från bouppteckningar. Självklart är en enda bouppteckning, som i det här fallet, inte tillräckligt för att belägga historien, men den generella bild som i övrigt framträder i bouppteckningar på Gotland under 17- och 1800-tal ligger i linje med dessa slutsatser.

⁵ Årtal 1766 Arkiv Gotlands södra häradsrätts arkiv (-1899) (SE/VILA/20060) Volym F 2 A:3, nr 54